

Ідеї державності у працях українських мислителів кінця XVI – середини XVIII століття

Анатолій Пахарев,
доктор політичних наук, професор

*Ігор Кугашев. Політична думка доби гетьманщини.
Монографія. – Київ: Український Центр духовної культури, 2007.
– 320 с.*

Сучасний процес становлення і формування української державності пов'язаний з пошуком не тільки ефективних форм і створенням владних структур з управління соціально-економічним, духовним, внутрішньополітичним і зовнішньополітичним життям суспільства, а й з прагненням виявити і спертися на історико-політологічні погляди українських мислителів минулого, які працювали над виробленням своїх, оригінальних концепцій української державності.

Епоха козацько-селянських повстань, національно-визвольна війна українського народу під проводом Богдана Хмельницького, первісна гетьманщина і гетьманщина періоду Руїни, фактично віртуальне правління українських гетьманів у XVIII столітті – всі ці та інші внутрішньополітичні й зовнішньополітичні події обумовили величезну кількість політологічних ідей державотворення, живили політичну думку українських мислителів.

Цілком природним є прагнення сучасних політичних дослідників звернутися до джерельної бази вітчизняних мислителів минулого. Але, на жаль, деякі грішать історичною неконкретністю: щось перекручується, щось замовчується, а щось і зовсім відверто фальсифікується. Є певні питання й у висвітленні проблем гетьманщини і Козацької держави. Так, гетьманщина, яка охоплює близько двох століть, для недосвідчених людей, а таких переважна більшість, виявляється повноцінним державним формуванням, хоча така самостійність була лише за часів Богдана Хмельницького в умовах визвольної війни. В інших випадках гетьманщина була специфічною формою регіонального управління в межах Речі Посполитої та Російської держави. Державницькі атрибути Козацької держави були сформовані Богданом Хмельницьким у період перемир'я

(гетьманські управлінські органи, полкове управління на місцях) на території трьох колишніх воєводств разом з Києвом, але після смерті великого гетьмана вони перетворилися на органи місцевого управління до їх скасування Катериною II. Це реальна історія.

Вивчення політичної думки доби гетьманщини в часи незалежності України є особливо актуальним і важливим. З огляду на це монографія І. Куташева є явищем дуже важливим.

Слід наголосити на системності концепції монографії, котра визначається тим, що автор фактично не оминає жодного важливого джерела, яке є складовою частиною політичної думки доби гетьманщини. У першому розділі – „Політична думка доби гетьманщини та джерела її дослідження” автор проаналізував усі пам’ятки, які складають політичну думку доби гетьманщини, а також подав історію їх вивчення та інтерпретації. І. Куташев справедливо наголошує на тому, що після історичних студій над цими джерелами настав час дати їх політологічний аналіз і вписати в контекст сучасної політичної науки.

У розділі другому – „Концепції державності в українській політичній думці доби Відродження” автор аналізує політичні концепції мислителів тієї доби як такі, на основі яких сформувалася політична думка доби Козацької держави.

На нашу думку, найбільший інтерес становить розділ третій – „Концепції національної державності у політичній думці Козацької держави”. Слід погодитися з тезою І. Куташева про те, що ще до початку війни Богдана Хмельницького, тобто від кінця XVI і до середини XVIII століття, постала низка джерел, в яких було зроблено перші спроби дати політичне осмислення державотворчих процесів на теренах України, визначити ідеї, які склали б основу стратегії й тактики діяльності Козацької держави. Автор цілком правомірно називає серед таких концепцій проект козацьких реформ Йосипа Верещинського, проект козацької автономної республіки Северина Наливайка, ідею особистої гідності кожної людини Симона Пекаліда, проголошення козацтва як державотворчої сили Мартином Пешковським, ідеал правителя Касіяна Саковича, інтереси руського народу і пріоритети православної віри у Томи Євлевича, ідею союзу України з іншими державами як запоруки її ефективного розвитку в Юрія Немирича тощо.

На особливу увагу заслуговує теза І. Куташева про те, що в етапі розвитку Козацької держави спостерігаємо синтез ідеології Козацької держави з національно-визвольною війною під проводом Богдана Хмельницького. Так, більшість праць даного періоду постала в часи цієї війни, тому їх практична користь була незаперечною.

Детальним і новим є розгляд політичної концепції Богдана Хмельницького, в якій домінує теза про утвердження Козацької держави. І. Куташев правомірно зазначає, що після орієнтаційних ідей на різні

Анатолій Пахарев

країни, зокрема – Польщу і Туреччину, гетьман приймає протекторат Москви, що дало змогу досягти юридичного статусу автономної держави. Слід підкреслити, що Богдан Хмельницький розумів автономність як військовий союз. Після Віленського миру, що порушив ідею Переяславського договору – військово-політичного союзу Козацької держави і Москви, Богдан Хмельницький відходить від російського протекторату як єдино можливого й шукає іншого протектора.

Цілком новою є теза І. Куташева про те, що після смерті Богдана Хмельницького бачимо дві тенденції в розвитку політичної думки – на союз з Польщею та на союз з Московією. На Польщу орієнтувався Павло Тетеря, повсякчас утверджуючи сателітну залежність Козацької держави від Речі Посполитої. Іван Виговський був найбільш послідовним продовжувачем справи Богдана Хмельницького, наполягаючи на поверненні до умов Зборівського договору і розширенні прав Козацької держави. І. Куташев твердить, що Юрій Хмельницький посідав деструктивні позиції щодо Козацької держави, і доводить, що фактично на позиціях повної залежності від Росії стояв і гетьман Іван Брюховецький. Петро Дорошенко, прийшовши до влади, здійснив реальні спроби припинити процес поглинання України Росією. Він бачив Україну незалежною державою. Вперше наголошується на політичній концепції Петра Суховія, який пропагував ідею татарського протекторату, а гетьман Дем'ян Многогрішний одночасно прагнув зберегти протекцію російського царя і козацької вольності. Фактично його політичну концепцію визначала ідея повного підданства Козацької держави Москві. Михайло Ханенко бачив Козацьку державу як сателіта Польщі, а Іван Самойлович наполягав на підданстві російському цареві.

На думку І. Куташева, гетьман Іван Мазепа спочатку бачив Україну як автономну частину у складі Російської імперії. Але незабаром переконався в загарбницькій політиці Москви щодо Козацької держави, тому й пішов на союз з Швецією, зробивши, таким чином, спробу вийти з-під влади Москви й утвердити власну державність.

Автор стоїть на тому, що політична думка в часи занепаду Козацької держави, тобто після поразки Івана Мазепи, характеризується занепадом державницької ідеї. Зникає орієнтація на Польщу, натомість спостерігаємо послідовне підпорядкування України Москві. Продовжувачем справи Івана Мазепи став гетьман на еміграції Пилип Орлик. Демократичні засади його політичної концепції І. Куташев правомірно визначає як найвищий здобуток політичної думки доби гетьманщини даного періоду.

На території України промосковської орієнтації дотримувався Іван Скоропадський, який все ж робив спроби послабити тиск Москви. Спроба Павла Полуботка вчинити бунт проти політики Петра I завершилася трагічно. Гетьман Данило Апостол зробив вклад у розвиток судової системи, прагнучи максимально унезалежнити її від Росії. Заслуга

гетьмана Кирила Розумовського визначається останніми спробами реанімації Козацької держави. Цікавим є аналіз наказів і прохань старшини і шляхти до Катерини II, що свідчать про прагнення української еліти зберегти автономний статус України, хоча Росія й не надавала їй цього статусу.

Погляди українських політичних мислителів кінця XVI - середини XVIII століття на проблеми державності, а також державницькі міркування українських гетьманів, яким присвячена значна частина монографічного тексту І. Куташева, фактично були не стільки пов'язані з політичними реаліями того часу, скільки адресувалися бажаним можливостям державності тоді або в майбутні історичні періоди.

Місткий історико-політологічний матеріал монографії І. Куташева, добре систематизований і проаналізований, є цінним науковим виданням і, безумовно, стане корисним не тільки для науковців, а й для практичних політиків сучасної України.